

TÜRKÇE'DE TÜMCE ÜZERİNE DİL FELSEFESİ BAĞLAMLI BİR NİTEL DEĞERLENDİRME

Özgür Kasım AYDEMİR*

I. Giriş:

Türk dili yalnızca Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde konuşulan bir dil olarak sınırlandırılmaz. Türkiye Türkçesi de yakın akrabalık ilişkisinde olduğu Azeri, Türkmen, Özbek, Kazak, Çuvaş, Kırgız vd. gibi Türk lehçelerinden biridir. Dolayısıyla, içlerinden birini asli unsur olarak merkeze almamız, diğerlerini de ondan farklılaşması oranında merkeze göre konumlandırmamız uygun olmayacaktır. Ancak bağımsızlığını daha uzun süredir koruyabilen devletlerin başta dillerine yönelik olmak üzere, kültürel baskılara daha az maruz kalmış oldukları da yadsınamaz bir gerçekliktir. Coğrafi uzaklığın olası etkileşimlerle birlikte dil birlikleri içerisindeki farklılaşmayla doğru orantılı olabileceği kabul görmüştür. Ana hatlarıyla belirtilen özelliklerin yanı sıra, bu lehçeleri kullanan Türk boylarının farklılığının/yakınlığının da lehçeler arası farklılıkları/benzerlikleri/eşlikleri koşullandırması son derece doğaldır. Türk lehçelerinin sınıflandırmasında etnolojik bir yaklaşımı benimseyen Aristof'a göre "*Osmanlı, Azerbaycan, Türkmen, Nogay, Kazan ve Başkurt Türklerinin teşekkülünde en mühim rol oynayan kabileler Kanglı ve Kıpçak kabileleridir. Bu kabilelerin Özbek, Kazak-Kırgız zümrelerinin teşekkülünde az çok rolleri olmuştur. Kazak-Kırgız heyetine, Kanglı ve Kıpçaklardan başka, Dulat, Kırgız, Alçın, Argın, Nayman, Kirey kabileleri girmiştir* (İnan A., 1936, s.34)." Çalışmamızda dillerin doğasına dayalı kurgulanan işlemler; başta Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesi olmak üzere tümce boyutunda karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada seslem özelliği taşımasa da dilimizin işlevsel karşılaştırmalarda ihmal edilmiş bir başka birliğinden de yararlanılmıştır. Ancak, çalışmamızın yapısal sınırlarının koşullandırımında gerek görselliğin tasvirine girmekten kaçınma isteğimiz, gerekse bağımsız bir inceleme alanı gerektirmesi sonucu Türk İşaret Dili'nin işlevine yönelik ayrıntılara değinmemeye özen gösterdik. Belirtilen tümceler, bir üst boyutta katmanlanarak, salt sesleme dayanmayan "Türk İşaret Dili" (TİD) ile de işlevsel yönüyle karşılaştırılmıştır. Çalışmamızda, daha çok nitel değerlendirmelere yer verme amacımız doğrultusunda Türkiye Türkçesi, Kırgız Türkçesi ve Türk İşaret Dili'ne

*Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Arş. Gör.; okaydemir@gmail.com

ilişkin gözden geçirilmiş örnek tümcelere yer verilmemiştir. Bunun yerine ana kavramımız olan tümce ile buna dayalı dilbilgisel yaklaşımların işlevselliği ve bunların dil felsefesi bağlamında, biliş dilbilimsel gerekçeleri üzerine durulmuştur. Böylelikle, Türkçe'nin batı ve kuzey grubu içerisinde yer alan iki çağdaş lehçesi arasındaki tümce bilgisine, dizim bilime, dayalı çalışmamız TİD ile de ilişkilendirimi bağlamında daha çok bilişsel dilbilim sınırları içerisinde gerçekleştirilmiştir. Ancak belirtilen özgün değerlendirmelerimizin öncesinde, sınırları ve konumlandırımı üzerinde uzlaşma varılamayışına ilişkin farklı kişi ve alanlardan aktarımsal bilgilerin, eklenen kısa değerlendirmelerimizle birlikte sunulmasını uygun gördük. Bu nedenle önce ana birimimiz olan tümce kavramının karşılıklarına, belirtmiş olduğumuz bağlam ve yaklaşımla, kısaca değinmeye çalıştık. Ardından daha özelden Kırgız Türkçesi sınırları içerisinde tümcenin genel özelliklerine değinerek, işlevsel dizim özelliklerini Türkiye Türkçesi'nin ve TİD'in işlevsel dizimi ile karşılaştırmaya çalıştık.

Dilin temel birimlerinden tümce üzerine kurguladığımız dil felsefesi bağlamı nitel değerlendirme denememizin salt dile dayalı bir değerlendirme olarak algılanmamasının gerekliliğine inanıyoruz. Nitekim *“Güçlü bireyler, duygusal, düşünsel ve duygusal işlevsellikleriyle bilgisel algılama ve aktarım güçleri gelişmiş bireylerdir. Bu işlevleri geliştirmedikçe güçlü toplumlar ve büyük devletler kurmak mümkün değildir. Dilsel donanım ve bilincimiz, bu çetin yolda bize yardım edecektir. Bunun ayırdına varmak zorundayız (Karpuz, 2006: s.187).”*

II. İrdeleme:

Örnekleme evrenimizin ilk basamağında malzememizi Türkçe Sözlük'ten almayı yeğledik. Türkçe Sözlük'te cümle maddesinin karşısında *“Bir yargı bildirmek için tek başına çekimli bir fiil veya çekimli bir fiille kullanılan kelimeler dizisi, tümce (Türkçe Sözlük, 2005, s. 377).”* açıklaması verilmiştir. Gramer Terimleri Sözlüğü'nde ise cümle kavramı *“Bir fikri, duyguyu ve düşüncüyü, bir oluş ve kılışı tam olarak bir hüküm halinde anlatan kelime grubu. Cümlenin varlığı için asgari şart bir çekimli fiildir (Korkmaz Z., 1992, s.32).”* ifadesi ile karşılanmaktadır.

Ergin cümle yapısının sağlamlığını neredeyse dilin direnç duvarı olarak değerlendirmektedir. Ergin'e göre bu önem onu oluşturan sözcüklerin niteliklerinden bağımsızdır. Muharrem Ergin, *“Bir dile yabancı sözcüklerin sokulması tehlikeli değildir. Çünkü bir dil sözcüklerden değil, cümlelerden meydana gelir (Dilbilgisi Sorunları, 1967, s.143).”* tezini öne sürmektedir. Ergin'e göre *“Cümle bir fikri, bir düşüncüyü, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm halinde ifade eden kelime gurubudur. Bundan önce gördüğümüz kelime gurupları belirtme gurupları idi. Cümle ise bir hüküm gurubudur.*

Cümlelerin temel fonksiyonu hüküm ifade etmektir. Onun için cümle en tam, en geniş kelime gurubudur. Cümlelerin varlığı için asgari şart çekimli fiildir (Ergin M., 2000, s.401).” Sözcük öbeklerinin tamlığı, enliğı, genişliğı, en genişliğı gibi görece nitelendirmelerin kullanıldığı görüş özellikle son elli yılda yaygınlık gösteren tümceler üstü metin dilbilimsel yaklaşımla çelişmekte ve Chomsky’nin üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramıyla büyük oranda örtüşmektedir. T. Adorno da özellikle müzik sosyolojisine dayalı eserlerinde, iletişimsel gücü yadsınamayan müziğe ilişkin çözümlerinde dilden yararlanmıştır. Dil ile müziğin güçlü benzerliklerinden hareketle özgün çözümlerlere ulaşan Adorno, dil için genel afaki yorumlamaların, bünyesinde yetersizlikleri ve tutarsızlıkları barındıracağını belirtmiştir. Bu bilimsel tehlikeye düşmemek için parçalara dayalı çözümlerinin cümleler üstü bir bütünsellik ile ilişkilendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Kerime Üstünova’nın cümleden büyük birlik (CBB) karşılığıyla işlettiğı bu birimlerin kullanımının gerekliliğini paylaşmaktayız. Alt birimlerin sınırlarının ise Adorno’nun tezi ile çakışarak anlamsal ölçütlere dayanması gerektiğini belirtebiliriz. Kırgız Türkçesi, bu konuda Türkiye Türkçesi’nden öte bir ikilem içerisindedir. Türkiye Türkçesi’nde yer alan yapıya ve işleve dayalı ayrımların belirsiz sınırları Kırgız Türkçesi’nde çok daha çelişkili bir görünüm sergilemektedir. Öge adlandırımalarında daha çok işlevsel bir yaklaşımın egemen olduğu Kırgız Türkçesi’nde, özellikle sözcük öbeklerince yansıtılan anlamsal birliklerin parçalanmış yapısal çözümlerini, belirtilen aykırılıkların en sık görülen örnekleri niteliğindedir. Kırgız Türkçesi’nde, Türkiye Türkçesi’nin aksine tamlamaları oluşturan birimler iki farklı ögenin alt birimleri olabilmektedirler. Bu görüşün bir adım ilerisinde tüm yapısal sınırların yok sayılabileceğini ve tümcenin dizilimi ile alımlanmanın basamakları arasındaki eş dizimin karşılaştırılabileceğı muhakkaktır. Bu gerçeğin gözardı edilmesi durumunda ise artık “*yazı gösterilen içeriğinden çok, gösterenin kendi doğasına göre düzenlenmiş bir göstergeler oyunudur* (Foucault, 2006: s.228).” Ana hatlarıyla somutlaştıracak olursak sese ya da abeceye dayalı dizilim ile zihindeki anlamsal dizilim (ki bu dizge, anlam evreni içerisindeki işlevsel özellikleriyle yaşam bulmaktadır) arasındaki farklılık belirlenebilecektir. Tabi bu belirlemenin kuramsallaşabilmesi için, farklı dil ailelerini kullanan kişilere dayalı bir inceleme yapılması gerektiğı de gözardı edilmemelidir. Dili anlamsal evrenin yansıması olarak değerlendirecek olursak, onun yapısal birimlerinden olan tümce kavramının konumlandırılmasında kullanılan tümce dışı ögeler yeniden gözden geçirilmelidir. Aksi durumda bu dışa atma, salt dile değil anlam(landırma) evrenlerine ilişkin sığlaştırıcı etki yaratabilecektir. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde, eş işlevsel dizilime ilişkin örneklerimizi, dillerin doğasına dayalı iletişim felsefesi ve etnometodoloji bağlamında TİD ile karşılaştırarak sunacağız.

Tümce dışı öğelerin varlığı çoğu dilcimiz tarafından savunulmuştur. Bir kavramı belirli kılabilmek adına sınırlarının net bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Bu ifadenin koşullandırımında da salt sınır çizgisinin değil bu çizginin varlık nedeni olan , sınırın içine ve dışına ilişkin temel farklılıkların belirli kılınması gerekmektedir. Tümcenin neliğine ilişkin soruların cevabında bu bütünlüğün içerisinde barındırdıkları da (barındırabildikleri de) belirlenebilmektedir. Peki barındırabilmenin kapasitesi nereye kadardır? Tümce, hangi öğeleri içerisine alamaz? Özumseyemez? Bu ve benzeri öğelerin varlığını savunanlar, bu öğeleri genellikle *cümle dışı unsur* adlandırımıyla karşılaşmışlardır. Ergin bu kavrama ilişkin görüşlerini “*Cümlede bu unsurlardan (fiil, fail, nesne, yer tamlayıcısı, zarf) başka bir de bağlama ve ünlem edatları veya ünlem grupları bulunabilir. Fakat bunlar esas hareketle, fiille ilgili olmayan ve cümleye sadece ilave edilmiş bir durumda bulunan unsurlardır. Umumiyetle cümlelerin başlarında, sonlarında ve cümleler arasında bulunurlar. Parantez şeklinde cümle içine girdikleri de görülebilir. Bunlara cümle dışı unsurlar adını veriyoruz* (Ergin M., 2000, s.401).” ifadesi ile açıklarken, sözcüğün türü ile görevine ilişkin sınırı işletmemiştir. Ergin’in tanımlaması içerisindeki nitel konumlandırmaların yanısıra, özellikle ünlem ilgeçlerinin, ilgili tümcenin yüklemi ile anlam evrenlerinin yüksek oranda çakıştığı kanısındayız.

Türkçe’nin eski yazılı kaynaklarından birini tümce yapılarına dayalı olarak irdeleyen “Orhun Yazıtlarının Sözdizimi” adlı çalışmada tümce dışı öğeler “1. *cümle başı edatları*, 2. *hitap(seslenme) blokları*, 3. *Cümle sonu eki/edatları* (Alyılmaz C., 1994, s.251)” adlandırmaları ile karşılanmaktadır. Bu özelliğin işletimi, Kırgız Türkçesi’nde de paralel bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Kırgız Türkçesi’nde de var olduğu savunulan tümce dışı öğeler; *karatma*, *kirindi*, *sırdık söz* adlandırmaları ile karşılanır. Bunlar arasından özellikle karatmaların, Chomsky’nin evrensel dilbilgisi kuramı içerisinde oluşturduğu “eşgönderim” kavramının işletilen yapının dışında metin dilbilimsel düzlem içerisinde konumlandırılması sonucu tümce dışı birim olarak ele alınamayacağı kanısındayız. Ancak gerek Türkiye Türkçesi’nde, gerek Kırgız Türkçesi’nde daha çok ilgeç olarak nitelikli birimlerin tümce dışı öge olarak değerlendirilmesi ortak özellikleridir. Belirtilen ortak özelliği TİD’de de gözlemlemekteyiz. Bu belirleme; seslem yönü de olan dil birliklerinin yanı sıra dilin işletim mantığına dayalı bir ortaklığın göstereni niteliğiyle ele alınmalıdır. Özellikle sırdık ve kirindi sözler; tümcenin genelinin aksine, ele dayalı değil de (TİD’de), omuzun öne doğru eğilmesine ve/veya kaşların yukarıya doğru kalkarak (tümcenin sonunda) başın da hafifçe yukarıya (geriye) kaldırılmasına dayalı olarak bildirilir. Daha yalın bir söylemle, tümce dışı birlikler TİD’de de tümcenin genelinde kullanılanlardan farklı organlarla aktarılmaktadır. Ancak

karatmaların ise yine savımızı doğrular nitelikle eşgönderimsel yönlerin bulunduğunu belirtebiliriz. Aynı bir çalışmamızın konusunu oluşturan tümce dışı birimlere ilişkin ana yaklaşımımızı, sorunların metin dilbilimsel düzlemde giderilebileceği ifadesiyle özetleyebiliriz.

Kavram üzerine kısa bir örneklendirme ve açıklama ile yetinilmiş olan bir başka çalışmada da tümcemsi (Hatiboğlu V., 1972, s.180), ana tümce içerisindeki yan tümcecikler için kullanılmıştır. Türkçe Sözlük'te, cümlecik maddesinin karşısında "1. Önerme, 2. Küçük cümle (Türkçe Sözlük, 2005, s. 377)." Özellikle ikinci sözcük öbeğinin kısa açıklamasının belirsizliği (*küçüklüğe* dayalı belirsizlik) örneklerde daha da belirginleşmiştir. Belirsizliği ortadan kaldırabilmek, soyutlukları somutlaştırabilmek için var edilen *örnek* kavramının sözlüğümüzdeki işletiminde ise belirsizlikten öte birimlerin ayrımlanmasına ilişkin bir yanılığın barındırdığı kanısındayız. Nitekim cümle için verilen örnek de, cümlecik için verilen örnek de bir cümledir/tümcedir ve bu örneklerde cümlecik tanımlamasında verildiği gibi cümlecik, cümleden daha küçük de değildir.

Cümle için verilen örnek: "*Ben bu cümleyi üç defa okudum, hiçbir şey anlayamadım* (Türkçe Sözlük, 2005, s. 377)."

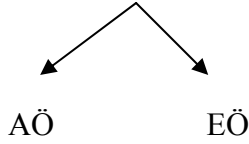
Cümlecik için verilen örnek: "*Sorumlulardan dişe dokunur üç beş cümlecik bile almış değiliz.* (Türkçe Sözlük, 2005, s. 377)."

Türkçe Sözlük'te de yer aldığı için daha çok mantık alanında da bulunsa önerme kavramına ilişkin kısa bir açıklamaya yer vermeyi uygun gördük. Önerme kavramı "*mantıkta, dilin söz dizimi kurallarına uygun olarak ve haber kipinde ifade edilmiş yargı ya da inanç* (Cevizci A., 2000, s. 718)" karşılığıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Tanım irdelendiğinde yapısal özellikler üzerine temellendirildiği alımlanacaktır ki önermenin, genel kullanımı ile bu özelliği barındırmadığını bildirmemiz çok da iddialı bir önerme olmayacaktır. Nitekim varlığını yapısal temellere dayandıran bir kavramın alt birimlerinin, türlerinin, anlamsal temellere dayandırılması da bir çelişki yansımasıdır (önermenin; analitik önerme, iç duyu önermeleri, empirik önermeler ve ahlaki önermeler gibi türlerinin olduğu bilinmektedir).

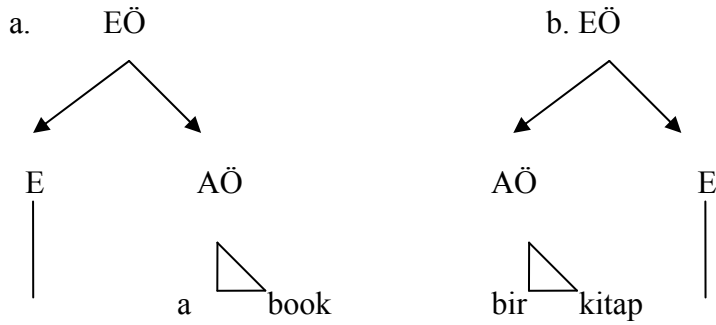
'Geleneksel' adlandırımı ile karşılayabileceğimiz yaklaşımdan ayrılan görüşleri savunan Özcan Başkan'ın tümce tanımlamasında da farklı bir yaklaşımı bulunmaktadır. Başkan, bu konuya ilişkin görüşünü "*Tümce, iki durak arasında bulunan, ve kendisinden daha büyük bir dilsel yapının içine girmeyecek kadar bağımsız olarak kullanılabilen en geniş dilsel yapı olup, en az bir tane çekimli fiil alma koşulu ile, bir veya daha fazla sayıda sözcüğün ardı ardına dizilmesi ile oluşur. Buna göre yazı azan bir insan, kağıda bir nokta koyduktan sonra, ikinci bir noktaya kadar sıraladığı sözcükler dizisi, yalın veya karmaşık*

yapılı bir tümce oluşturmaktadır (Başkan Ö. , 1988, s. 145).” tümcelerinin anlam evreni içerisinde kurgulanmıştır. Benimseyemediğimiz iki temel unsurdan ilki, tümcenin; daha büyük dilsel yapılar içerisinde bulunamayacak bağımsızlıktaki en geniş dilsel yapı olarak nitelendirilmesidir. Bu nitelendirme; tümceden büyük birim, paragraf, metin benzeri biçimsel ya da içeriksel odaklı kavramların varlıklarına yönelik bir reddiyedir. Tarafımızca, konumlandırımı ve işlevi uygun görülmeyen diğer özellik de kavramın sınırlarının bir noktalama işaretine dayandırılmasıdır. Noktalama işaretlerine dayalı olarak dil birlikleri kurgulanmazken, işlenen dil birliklerine dayalı olarak –bir anlamda onların anlam evrenlerini daha belirli kılabilmek adına- bu işaretler sistemi tümleyicilik üstlenen bir yardımcıdır. Noktalama işaretlerinin asıl birim niteliğiyle alınıp, dil birlikteliklerini biçimlendirebileceği ya da sınırlandırabileceği yargısına katılmadığımızı belirtebiliriz. Nitekim yazım ve noktalama kurallarının dilin mantığını tümler nitelikli özellikleri bulunsada, bu işaretlerin bir diğer doğası da geleneksellikleridir. Kanıksanmış bu bildirim koşullamasını, Başkan’ın irdelediğimiz görüşü ile ilişkilendirecek olursak yazım özelliklerinin kullanımına yönelik uygulamaların önüne geçilmez değişimi, belirsiz zaman aralıklarıyla tümce üzerinde de nitel ve yapısal değişiklikleri hatta tümceye ilişkin bilgileri de tözsel özellikli kılmalıdır. Ancak Başkan’ın, tümce adlandırımının yaygın karşılığına ilişkin eleştirel yaklaşımını da benimsediğimizi belirtmeliyiz. Başkan; tümcenin, yaygın karşılığı ve aktarımı ile “*bir yargı bildirmek için kullanılan, ve aralarında bir çekimli fiil bulunan sözcükler dizisi* (Başkan Ö., 1988, s.145).” ifadesi ile belirli kılınamayacağını öne sürmüştür. Sözcük dizisine sahip olmasına karşın yargı bildirmeyen ifadelerden çok, yargı bildirmesine karşın dizi barındırmayan ifadelerin cümle sayılmasının gerekliliği, tarafımızca da -Başkan’ın göndermede bulunduğu yaygın görüşe yönelik eleştirel tavrı doğrultusunda- benimsenmiştir. Dil birliklerinin dizimsel birliktelikleri ile oluşmuş bütünlük içerisinde her biçim birimin, tümcenin oluşturulma amacıyla çakışsın ya da çelişsin işlevsel bir değeri barındırdığı görüşünü savunan işlevsel dilbilimin öncülerinden André Martinet ise dilin dizgiselliğini ve bu yapının işlevselliğini irdelediği çalışmalarında tümceyi; *dizimsel sözce* adlandırımı ile karşılamaktadır.

Çok yönlü özgün üretimleri ile öncü kimliğine de sahip olan Noam Chomsky’e göre “*Tümce doğrudan bir AÖ ve EÖ dallandıran ve iç merkezli olmayan bir öbek yapısı sunar.*

Tümcenin bu başlangıç ayrımı, bütün diller için geçerlidir. Diller sonraki ayrımlar için birbirinden farklılaşabilir. Örneğin, EÖ'nün başı İngilizce'de en solda iken, Türkçede, bir temel sözcük dizilişi bulunduğu varsayılırsa en sondadır ve aynı biçimde, ilgeç öbeğinin başı(!) Türkçede yine en sonda(!) iken İngilizce'de en baştadır.

Read

oku- (Uzun N. E., 1998, s.19).”

şekiller üzerinde daha somut bir anlaşılabilirlik kazandığı üzere Chomsky'nin yaklaşımınca tümcenin oluşumu adına, adın da eylemin de öbek yapılı bir oluşumu zorunludur. Aksi durumda birliktelik tümce adlandırımı ile değil de, eylem öbeği adlandırımı ile karşılanmaktadır. Türk dilleri için çok da benimsenmeyen bu görüşü, Kırgız dil alimi Kasım Tınıstanov, farklı bir yaklaşımla işletmiştir. Tınıstanov'a göre Chomsky'nin belirtmiş olduğu öbek yapısı, dizimselliği noktasında zorunludur ancak bu dizimselliğin asgari öğeleri olan özne ve yüklem kendi içlerindeki öbeklikleri zorunlu değildir. Genellikle Rus tümce diziliminin etkisine dayandırılan devrik kalıplar aracılığıyla öznenin özellikle vurgulandığını belirtebiliriz. Başta, sağduyu felsefesine dayalı tümücü (holistic) yaklaşımlarda (özellikle N. Rigel tarafından savunulmuştur) ifadesini bulan ana görüşlerle de teorik anlamda desteklenebilecek olan etkin iletişimsel dizilimin öğeleri ve bunların işlevselliğine dair kullanımının TİD'de de paralel bir kullanımı vardır. Öğelerin alt türlerine dayalı ayrımın, işlevsel zemin üzerine ayrıntılarıyla ele alındığı Kırgız Türkçesi'nde temel tümce birimi olan *cönököy süylömde* yapı ve işlev, kullanımı noktasında birliktelik gösterirler.

III. Sonuç Yerine:

Katı Rus yapısalcılığının güdümlenmesinde oluşturulduğunu ileri sürdüğümüz görüşümüze göre, dil sistemine ilişkin çözümlemelerdeki bu karışıklık, masumane işlevsizliğin somutlaşması olamaz. Rus yapısalcılığının anlamı gözardı eden savunumlarının

Sovyet sınırları içerisinde, post yapısalcılığa uç veren yaklaşımların ise yine belirtilen blokta yetiştirilen dilci ve düşünürlerce balkanlardaki Slav kökenli toplulukların buldukları coğrafyada hüküm sürebilmesi çoğu felsefecilerimiz ve tarihçilerimizce irdelenmemiş bir bilişsel yönlendirim niteliği taşımaktadır!.. Anlamsal çözümlerinin kanıksandığı balkan coğrafyasında yapı bozum çalışmaları ile dil-iktidar ilişkisi irdelenirken, dil üzerine anlamsal derinleşmeler teşvik edilerek dönemin panislavist politikasına hizmet eden başarılı bir kurgulama gerçekleştirilmektedir. Orta Asya'da, özellikle Türk kökenli insanların buldukları coğrafyada ise her nedense buradaki ekollerden beslenen yapı bozum çalışmalarının işletimine asla şahit olamamaktayız. Türkiye Türkçesi'nde, tümcenin temel ögesi olarak işletilen ve diğer ögelerin konumlandırımı adına sorulara muhatap olan ana öge yüklem iken., Kırgız Türkçesi'nde bu sorular özneye de sorulabilmektedir. Özneyi merkeze alan bir işletim TİD'de de görülmemektedir. Tüm ögelerin varlık ve işletim nedeni olan yüklemlemin tümce ile olan ilişkisindeki anlamsal katmanın gözardı edilmesinin bilişsel işlevi üzerine olan savımızı, benzer çözümler ve adlandırma kurguları ile de ilişkilendirebiliriz. Türkiye Türkçesi'nde tümceler, yüklemlemin türüne dayalı bir adlandırım ile karşılanırken, Kırgız Türkçesi'nde yüklemlemin türünün (ad/eylem) tümceye yönelik bir etkisi bulunmamaktadır. Böylelikle tümcedeki eylem ve onun temel dinamiklerine değil de farklı ögelere yönelik bir zihinsel odaklanmayı koşullandıran ve bu ögelerin içerisinde değerlendirilmesi gereken anlamsal birlikleri (tamamlar gibi) de ayrı tutan yaklaşımın bilinçli ve farklı maskeler altında güdümlendirilmiş bir üst siyasal yaklaşımın yansıması olduğunu belirtebiliriz. Nitekim toplumlara yönelik değişim istemlerinin artık salt somut silahlarla olamayacağı, bunun için onların düşün evrenlerinde altyapının hazırlanması gerektiği ve nihayetinde düşün evrenlerinin derinliğinin ve gelişim yönünün de yine dil aracılığıyla yönlendirilebildiği yadsınmaz bir gerçekliktir. Bu nedenle Türk Lehçeleri üzerine gerçekleştirilecek çalışmalarda; ekolün öncülerinden L. Y. Vygotsky'nin ve Victor Erlich'in savunmaları başta olmak üzere Rus biçimciliğinin işlevsel doğasını irdelemeksizin kullanılacak tüm yöntemlerin, bir anlamda, belirtilen ekolün varlık amacına hizmet edebileceği çekincesini paylaştığımız için çalışmamızı daha çok nitel bir zemin üzerinde gerçekleştirdik. Nitekim gramer incelemelerine yönelik bir lehçe ile sınırlı ya da karşılaştırmalı çalışmaların başta Nergis Biray, Fatih Kirişcioğlu, Mustafa Öner, Metin Karaörs, Filiz Kılıç, Hülya Çengel Kasapoğlu, İbrahim Atabey, Murat Ceritoğlu gibi akademisyenlerce başarıyla tamamlanmış olduğunu düşünmekteyiz.

Wittgenstein, *“Dilbilgisel inceleme yapma ile felsefe yapmanın aynı şey olduğu düşüncesi, psikoloji felsefesinde ve özellikle...matematik felsefesinde açıkça ortaya konur*

(Cogito, 2002, s.61).” söylemi ile gramer incelemelerinin felsefi yaklaşımdan yoksun olmaması gerektiğini ifade etmektedir. Bir başka düşünür de en iyi yaptığına ilişkin -bir eylemden hareketle tümceyi oluşturan birimlere ilişkin- görüşlerini kendi üslubunca belirtmiştir. “*Düşünüyorum. Nietzsche, her fiilin bir öznesi olmasını zorunlu kılan bir dilbilgisi kuralının benimsettiği bu olumsuzlamadan kuşkuluyor. Gerçekten, şöyle diyor: ‘Bir düşünce, ‘o’ (kendisi) istediği zaman gelir, öyle ki ‘düşünüyor’ fiilinin belirteninin ‘ben’ öznesi olduğunu söylemek olguları saptırmaktır.’ Bir düşünce, filozofa ‘alınaya yazılmış mutluluklar ya da felaketler gibi, dışarıdan, yukardan ya da aşağıdan’ gelir. Ayağına çabuktur düşünce. Çünkü Nietzsche, ‘çabuk koşan cesur ve hür bir zihinsel gücü seven ve düşünceyi ağır, ikircimli, zahmetli çalışma türünden ve çoğu zaman yiğit bilginlerin terine layık bir etkinlik’ olarak gören, ‘ama kesinlikle, dans ve taşkın neşenin çok yakın akrabası şu çok hoş, hafif olgu’ olarak görmeyen bilginlerle alay eder* (Kundera M., 1994 s.103).” Kırgız Türkçesi’ne ait tümcelerde özellikle özne üzerine olan olumlaticı ve ayrıntılı sınıflandırmaların temelinde de yine, evreni olumlaticı amaç yer almaktadır. Böylelikle tümcenin bütünü ve bunun odak noktası olan eylemlerin niteliğinin irdelenmesinin önüne geçilen bireyler (ya da kitleler/yığınlar), dil-bilişsel odaklarını sık işleme dayalı olarak, çevresini olumlayan özneye sabitlemek durumundadırlar. Ancak bu konuda özellikle Kasım Tıstanov’un dilbilimsel yaklaşımının alışlagelmiş Rus biçimciliği ile çeliştiğini belirtebiliriz. Tıstanov’un bilişsel işlevlere dayalı yaklaşımı Kırgız gramerciliğine farklı bir dilbilimsel açılım kazandırmıştır.

Dilin varlığının, yaygın kaniya göre yansıtıcısı olduğu evrenin varlığından bağımsız olduğunu öne süren Wittgenstein, bu ilişkiyi resim sanatına ilişkin örneklerle somutlayarak ya da somutlaştırarak açıklamaktadır. Felsefeyi dil temeli üzerine bina etmeye çalışan düşünürün göre her türlü düşünsel ilişki, sağlıklı bir şekilde birimlerine ayrılmış olan dilin ilgili birimlere ilişkin çözümlenmesine ve karşılığının oluşturulabilmesine ilişkin bütünsel yaklaşımla açıklanabilecektir. Düşünürün eser oluşturmadaki çekincesini soyuttan somuta ve genelden özele olmak üzere dünyayı, dili, tümceyi kendi ideali oranında çözümlenememiş olabileceği varsayımı ile ilişkilendirebiliriz ki bu da tümce kavramının konumlandırılması üzerine uzlaşamamasının ne denli doğal -ancak aşılması zorunlu- olduğunun en çarpıcı örneklerindedir. “*Wittgenstein, nasıl ‘olgular hepsi birden dünyadır’ demişse, buna koşut olarak, cümleler hepsi birden dildir diyor. Biz de dünyanın yapısını çözümlenmeye nasıl olgulardan başlamışsak, dilin yapısını çözümlenmeye de böylece cümleden başlayacağız. Cümlelerin yapıcı öğelerini ayırıştırırken, bunların dünyadaki karşılıklarını da göstereceğiz* (Cogito, 2002, s.46).” Ancak Ömer Naci Soykan’ın kaleminden yansıtılan, Wittgenstein’in

tümceye ilişkin görüşlerinde kabul edilmez nitelikli dilbilimsel yanılgılar (kanımızca) da bulunmaktadır. Bunlardan ilki ancak tümcenin varlığı koşuluyla bir anlama sahip olabileceğini belirttiği deyim kavramı üzerinedir. Alman düşünürün; *“kendi anlamını karakterize eden cümlelerin her bir parçasını deyim (simge) diye adlandırıyorum. (cümlelerin kendisi bir deyimdir.) Deyimin belirleyici özelliği, onun kendi anlamını karakterize etmesidir.”* Söyleminden hareketle deyim için ulaştığı; *“cümle içinde cümle olur (Cogito, 2002, s.47).”* nitelemesi, dilbilimsel ya da dilbilgisel sistemin öncesinde salt bağlam merkezli bir yorumlamaya işletim olanağı sunmuştur. Benimsemediğimiz bir diğer bildirim ise yine tümce kavramına bağımlı olarak irdelediği ‘temel tümce’ üzerinedir. Temel tümceyi dilin tözsel tarafı ile tümce arasındaki bir bağ olarak da değerlendiren düşünürün bu konumlandırmasını, salt somutluk üzerinden işletebilmesi ve *“temel cümlelerin bir belirtisi, hiçbir temel cümlelerin onunla çelişme içerisinde olmamasıdır (Cogito, 2002, s.47)”* bilgisi yine parça-bütün, soyut-somut ve tümcü (holistic) işlevsel alımlamamızla çelişmektedir.

Dil kullanımlarının ve kullanım içerisindeki sözcüklerin -özellikle kökenine ve benzerliğine- ilişkin incelemelerin yanı sıra, dilbilgisel ya da dilbilimsel yaklaşımlarında dilin ve o dili kullananların bilinç evrenlerine etkisinin irdelenmesini gerekli görmekteyiz. Bu incelemelerde dil- bilinç ilişkisine dayalı genellemelere gidilirken ortak Türk İşaret Dili’ne dayalı incelemelere de yer verilmesi kanısındayız. Böylelikle dil-erk ilişkisi bağlamında edinçelleştirilen toplulukların gerçek özgürlüklerini kazanması ve birliğin sağlanması gerçekleşebilecektir. Özellikle Türkçe’nin farklılaştırılan lehçelerine yönelik karşılaştırmalı çalışmalarda ana hatlarıyla belirtmiş olduğumuz gerekçelerle bilişsel dilbilimden yararlanılması gerektiği kanısındayız. Öncelikle bu yapıya karşı savunulacak, yabancı dillerden uyarlanmamış ortak bir dilbilimsel inceleme yönteminin uygulanmadığı lehçeler arasında birliğin sağlanması ancak, ütopyadan öte bir atopya niteliği taşıyabilecektir. Bu aşamaların işletilmesinde ve ulaşılan yargıların işletilmesinde engel olabilecek çoğu terminolojiye dayalı yanlış kullanımlara düşülmemesi gerekmektedir. Bu yönüyle terim sorununun çözümünün de salt Türkiye Türkçesi sınırları içerisinde aranmasının yeterli ve doğru bir yaklaşım olmadığını düşünmekteyiz. Makalemiz, dile ilişkin konuların bilişsel yönünün göz ardı edilmemesi ana savı etrafında kurgulanmıştır. Dil-düşün, dil-erk ilişkisinin çok boyutluluğu da göz önünde bulundurulacak olursa dilbilgisel ayrımlamaların sınırlarının bireysel ve toplumsal alımlama evrenlerini de biçimlendirdiği ve sınırlandırdığı görülebilecektir.

Kaynaklar :

ALYILMAZ Cengiz, Orhun Yazıtlarının Sözdizimi, Erzurum, 1994

- BAŞKAN Özcan, Bildirişim İnsan Dili ve Ötesi, Altın Kitaplar Yay. , İstanbul, 1988
- BİRAY Nergis, Türkiye Türkçesi ile Kırgız Türkçesindeki Cümlelerin Çeşitleri Bakımından Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 10, s. 63-83, Bişkek, 2004
- CEVİZCİ Ahmet, Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yay., İstanbul, 2000
- Cogito, Nietzsche: Kayıp Bir Kıta, Üç Aylık Düşünce Dergisi, YKY, Sayı: 25, İstanbul, 2001
- Cogito, Wittgenstein: Sessizliğin Grameri, Üç Aylık Düşünce Dergisi, YKY, Sayı: 33, İstanbul, 2002
- Cogito, Adorno: Kitle, Melankoli, Felsefe, Üç Aylık Düşünce Dergisi, YKY, Sayı: 36, 2003
- COWARD Rosalind - ELLIS John,(Çev. Tarım, Esen.), Dil ve Maddecilik, İletişim Yay., İstanbul, 1985
- CUMAKUNOVA Gülzura, Kırgız Dilinde İ- Fiilinin Gelişimi, 3. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı, TDK Yay., Ankara, 1999, s.233-237
- ÇENGEL Kasapoğlu Hülya, Kırgız Lehçesindeki 'Eken' Üzerine, 3. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı, TDK Yay., Ankara, 1999, s.641-651
- Dilbilgisi Sorunları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967
- ERGİN Muharrem, Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri için Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yay., İstanbul, 2000
- FOUCAULT Michel, Sonsuza Giden Dil (Çev.:Işık Ergüden), Ayrıntı Yay., İstanbul,2006
- HATİBOĞLU Vecihe, Türkçenin Sözdizimi, TDK Yay., Ankara, 1972
- İNAN Abdülkadir, Türkoloji Ders Hülasaları, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936
- JAMESON Fredric, Dil Hapishanesi, Yapısalcılığın ve Rus Biçimciliğinin Eleştirel Öyküsü (Çev. Mehmet H. Doğan), YKY, İstanbul, 2003
- KARAÖRS Metin, Türk Lehçelerinde Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi, Akçağ Yay., Ankara, 2005
- KARPUZ H. Ömer, Türkiye Türkçesinin Sözdizimiyle İlgili Çalışmaların Dil Bilimi Metodolojisi Bakımından Değerlendirilmesi ve Bazı Teklifler, 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı, Ankara, 1999, s. 625-639
- KARPUZ H. Ömer, *Anadili Bilinci Sorunu*, Türkçenin Çağdaş Sorunları, Divan Yay., İstanbul, 2006 s.175-188
- KORKMAZ Zeynep, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara, 1992
- KUNDERA Milan, Saptırılmış Vasiyetler (Çev. Özdemir İnce), Can Yay., İstanbul, 1994
- MAYRIKOV D., JAKIPOV I., MURATALİEV M., Kırgız Tili, 2. Bölük, Sintaksis, Bişkek, 2003
- ORUZBAYEVA Bubiyna, Kırgız-Türk Til Baylanışlarının Problemlerinin İzildöde Terminologiyanın Rolü Jönünde, 3. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı, TDK Yay., Ankara, 1999, s.807-809
- RAPAPORT William J., Holism, Conceptual-Role Semantics, and Syntactic Semantics, Minds and Machines 12: 3-59, Kluwer Academic Publishers, Netherlands, 2002
- Türkçe Sözlük, TDK Yay. , Ankara, 2005
- UZUN N. Engin, Ana Çizgileriyle Chomsky Dilbilgisi ve Türkçe, Ankara, 1998
- ÜSTÜNOVA Kerime, Dil Yazıları, Akçağ Yay., Ankara, 2002